

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI DE CLUJ-NAPOCA
UNIVERSITATEA CLERMONT AUVERGNE

TEZĂ DE DOCTORAT ÎN COTUTELĂ

**ESEURILE LUI MARGUERITE YOURCENAR :
ÎNTRE CRITICĂ CULTURALĂ
ȘI
LIBERTATEA SCRITURII**

Coordonatori științifici :

Profesor dr. RODICA POP

Profesor dr. RÉMY POIGNAULT

Student-doctorand:
ANAMARIA LUPAN

Cluj-Napoca

2020

I. Rezumat

Această teză este rezultatul unui proiect de analiză a invarianților eseurilor critice ale lui Marguerite Yourcenar. Justificarea acestei abordări a exegezei yourcenariene se găsește în locul particular pe care acest tip de texte îl ocupă în poetica scriitoarei; contrar opiniei general acceptate, pentru Yourcenar eseul este un gen constrângător, care obligă la o disciplină a scriiturii și a privirii, și care, mai mult, se definește prin incertitudinea momentului final. Pe de altă parte, cu toate că opera de ficțiune a lui Yourcenar cunoaște un mare succes deopotrivă în rândul cititorilor și al criticilor, eseurile nu se bucură de aceeași receptare, în ciuda valorii lor literare. De fapt, remarcăm că, în general, eseurile ei sunt citite ca opera romancierii, și, în consecință, acestea devin scrieri secundare. Ne propunem să aducem o nouă lumină asupra unei practici de scriitură yourcenariene care nu a beneficiat de atenția pe care o merita.

A studia eseurile yourcenariene nu este o sarcină ușoară pentru că autoarea numește „eseu” o mare varietate de tipuri de texte: prefețe, articole publicate în reviste și texte inedite. Totuși, vom respecta recomandările eseistei cu privire la „aproprierea textelor”¹ – în loc să le opunem – ca să subliniem în același timp, coeziunea exegezei lui Yourcenar și contradicțiile sau chiar paradoxurile acesteia. Studiul nostru se fundamentează, în principal, pe critica yourcenariană așa cum aceasta transpare în eseurile reunite în volumul din colecția de la Pléiade, *Essais et Mémoires*. Gândit și constituit de către scriitoare, chiar dacă publicat după dispariția acesteia, acest volum ne oferă șansa să înțelegem mai bine modalitatea sa de a-și reprezenta spațiul cultural în ansamblul său. Mai mult, vom privilegia eseurile de critică literară, sau, altfel spus, eseurile în care Yourcenar vorbește despre alți autori sau alte cărți, fără să neglijăm eseurile politice sau istorice, dacă acestea asigură o mai bună înțelegere a demersului nostru. Operele de ficțiune vor fi, de asemenea, numite și analizate de fiecare dată când pot să ne ofere o aprofundare a interpretării discursului exegetic yourcenarian.

Am structurat teza în trei părți: prima parte propune o abordare mai teoretică a criticii, a doua interoghează mecanismele care articulează eseurile critice yourcenariene – printre care numim timpul și influența – pentru a ajunge, în final, să examinăm strategiile grandorii, a măreției, miză decisivă, în perspectiva noastră, a exegezei yourcenariene. Fiecare parte reia, la rândul ei, structura ternară a ansamblului și conține, la rândul ei, trei capitole.

Prima parte, intitulată « Critique et dépaysement(s) », trece în revistă momentele importante ale istoriei criticii literare cu scopul de a sublinia singularitatea abordării lui

¹ OR, p. 530.

Marguerite Yourcenar pentru care critica depășește spațiul livresc și devine o privire asupra societății.

În primul capitol al acestei prime părți, « Esquisse d'une histoire de la critique littéraire », pornim de la câteva definiții ale noțiunii de „critică” oferite de către dicționare, pentru a trasa evoluția diacronică a acestui domeniu de studiu. Apoi, interogăm teoreticieni și critici care și-au adus aportul la configurarea criticii literare – amintim, de exemplu, Georges Blin, Albert Thibaudet, Victor Giraud, Pierre Brunel. Acest demers ne permite să avem o imagine de ansamblu asupra aspectelor luate în considerare atât de către teorii obiective, cât și de teorii subiective, întrucât Yourcenar alternează, după bunul plac, în discursul său critic, cele două perspective.

Capitolul al doilea, « La critique yourcenarienne », identifică și studiază invarianții eseurilor yourcenariene, altfel spus, logica verificabilă, reticiența față de școlile literare și sistemele de gândire, studiul tehnicilor, gustul pentru exhaustivitate, analiza condițiilor sociale ale scriitorilor; complexitatea acestui demers determină eseista să vadă în „poetii” – denumire pe care o utilizează pentru a desemna scriitorii – adevărații critici, pentru că aceștia sunt conștienți de amploarea unei cercetări critice juste. De fapt, Yourcenar arată că o bună critică presupune un bun cititor. Ne oprim asupra portretului cititorului ideal în viziunea eseistei: un cititor atent, care citește și recitește și care știe să utilizeze în viața lui lecțiile învățate din cărți. Mai mult, exercițiul lecturii duce la exercițiu scriiturii – pentru că o carte bună inspiră, motivează și ajută la o mai bună imaginea asupra universului –; scriitura presupune, la rândul său, multă muncă, mai ales dacă este vorba despre texte de critică unde trebuie regăsită vocea altcuiva, a unui alt scriitor. În fapt, scriitura constituie, pentru Yourcenar, o modalitate de a intra în dialog cu altcineva și un mijloc de a pune ordine în propriile idei, dar în fiecare situație remarcăm o mare disciplină a muncii, sintetizată prin structura ternară: lectură atentă și exhaustivă, ștersături și rescriere.

Continuăm examenul descifrării inițiat de eseistă și în al treilea capitol, « Lecture plurielle du monde », unde arătăm că cititul cărților este prelungit și aprofundat în lectura universului care are loc prin intermediul călătoriilor, prin abordarea spiritualității și prin constituirea unui spațiu fără frontiere între arte, muzică, pictură și teatru. Rețeaua pusă în scenă între arte va fi reluată de către Yourcenar la alte niveluri, respectiv în jocul de ecouri stabilit între scriitori – prin influențe – și în constituirea eseurilor – țesute pornind de la vaste serii de analogii. De altfel, remarcăm eseismul care apare în contextul social de fiecare dată

când scriitoarea reiterează acțiunile – ca, de exemplu, în călătorii – sau încearcă să se „cântărească” – după modelul lui Montaigne – prin situațiile la care participă.

A doua parte, « Essai(s) yourcenarien(s) : espace de réflexion sur soi, sur la culture universelle et sur les problèmes de la société », este consacrată studiului substituțiilor elaborate în eseuri cu scopul de a obține un discurs obiectiv; spațiu de reflecție, acest gen literar constituie pentru Yourcenar un mijloc de a vorbi despre sine fiind atentă și la alteritate, la mediul înconjurător și la memoria culturală a umanității.

Primul capitol, « Écrivains-miroirs », se apleacă asupra eseurilor critice ale lui Yourcenar din punctul de vedere al subiectelor tratate: heterogeneitatea personalităților literare – poetul francez renașcentist Agripa d’Aubigné, poetul grec Constantin Cavafy, romanciera suedeză Selma Lagerlöf, scriitorul argentin din secolul XXe Jorge Luis Borges, scriitoarea engleză din secolul XIXe Virginia Woolf, scriitorul japonez din secolul XXe Yukio Mishima și mulți alții – asupra cărora ea se oprește în studiile ei critice interpelează la o primă abordare. Spațiu-specular, biblioteca devine autoportret, sau, altfel spus, corpul devine corp. De fapt, observăm că eseurile yourcenariene constituie deopotrivă o scriitură a privirii și a ochilor – pentru că în operele sale privirea predomină – și o scriitură a degetelor și a mâinii – scriitura nu poate face abstracție de prezența scriitorului. Mai mult, eseurile construiesc corpul scriitoarei, un corp intelectual, profesional, unde legăturile sociale nu mai sunt valabile. Aceste eseuri continuă rețeaua stabilită între arte: avem de-a face cu o rețea a literaturii universale, unde, în ciuda diferențelor, scriitorii redactează texte cu scopul de a ameliora lumea. Trebuie să amintim să eseurile critice ale lui Marguerite Yourcenar constituie, în fond, scrieri care pornesc de la lecturi. Interesul său pentru subiectele abordate de către un scriitor o conduce la redactarea unui eseu. În acest caz, eseurile devin argumente de autoritate care îi susțin ideile. De exemplu, eseista se apleacă asupra operei lui Agrippa d’Aubigné întrucât ea se interesează în egală măsură de epoca Renașterii și de problematica violenței omului împotriva naturii și animalelor – teme pe care ea le întâlnește în *Tragicele*. Eseurile reprezintă, în consecință, expresia genealogiei lui Yourcenar, o genealogie literară constituită din influențe descoperite ulterior. Funcția acestei genealogii ar fi stabilirea limitelor interpretării operei sale și conturarea poeziei sale.

Alegerea acestei familii afective transpare în problematica influenței – aspect recurent în eseurile yourcenariene. La Yourcenar, studiul influențelor, contrar viziunii lansonienne, se fundamentează pe o manieră personală de a identifica și de a iniția analiza rețelelor literare. Împărtășirea ideilor face parte din comunicarea și din dialogul stabilite în spațiul literar

universal. Mai mult, influența este în raport cu timpul: este, mai întâi, epoca în care trăiesc scriitorii ce fac schimb de idei, apoi, timpul necesar maturizării scriitorilor – sau răbdarea necesară pentru abordarea anumitor subiecte – și, în final, timpul ca instrument critic.

Capitolul al doilea, « Du corpus au corps », pleacă de la multiplele moduri propuse de eseistă pentru o mai bună cunoaștere a operelor – lectura operelor, lectura operelor și întâlnirea cu scriitorul sau elogi și admirație dincolo de frontierele spațiotemporale – și vrea să demonstreze că o poziție centrală în critica yourcenariană o ocupă corpul. Într-un prim timp identificăm să analizăm elementele biografice la care eseista face apel în exegeza sa: etapele vieții, mențiunea familiei scriitorului sau referințe la aceasta, aspecte cu privire la inserția socioprofesională a scriitorului (meserie, educație). Interesul acordat biografiei nu reprezintă înlocuirea operei literare cu anecdotele din viața scriitorului; aceste aspecte constituie puncte de fugă pentru interpretarea operei sau, cel puțin, acestea asigură o anumită obiectivitate a privirii critice prin schițarea contextului operei. De altfel, corpul cunoaște diferite reprezentări în spațiul textual prin intermediul bolii, a suferinței, a simțurilor și a exercițiilor fizice. Cunoașterea, proces complex, face apel, în egală măsură, la corp și la rațiune. Dihotomia rațiune-corp dispăre în viziunea lui Yourcenar. Scriitorii, spirite superioare, ajung la o cunoaștere mai profundă grație infirmității corpurilor lor; ei instaurează un alt nivel de realitate: Jorge Luis Borges, la fel ca Oedip, vede în orbire o fereastră deschisă către noi orizonturi. Boala nu este trăită ca o tragedie, ci ea oferă, mai degrabă, șansa de a explora alte poteci ale labirintului lumii. Privirea interioară îl ajută pe scriitorul argentinian, să vadă mai bine și să înțeleagă mai multe. De altfel, obeservăm că simțurile sunt și ele trezite; limbajul poetic al exegezei yourcenariene creează imagini care ating sensibilitatea sau îl fac pe cititor să reflecteze. Eseista pare să-și propună să realizeze – în eseurile ei și în textele narrative – o reabilitare a simțurilor care, prin desacralizarea corpului sunt mai puțin prezente, mai ales în universul artistic; ea menționează strategiile și subterfugiile utilizate de către pictori și sculptori pentru a da voce simțurilor: în majoritatea cazurilor au fost nevoiți să apeleze la mitologie. Considerăm că Yourcenar susține actualitatea demersului său prin menționarea artelor moderne – film, fotografie – care implică, la rândul lor, participarea corpului și a simțurilor în procesul de interpretare și de descifrare.

Al treilea capitol, « "Protégeons ceux qui ne peuvent pas bouger". Des remaniements des textes à l'éco critique », prelungește examenul bolii cu toate că, în acest caz, avem de-a face cu bolile limbii și ale naturii. Eseista utilizează noțiunea de „boală” pentru tot ceea ce trădează sau deformează; textul se îmbolnăvește în momentul în care nu reușește să intre în

dialog cu cititorii: fie pentru că este prea conformist – voalând adevărul – fie pentru că utilizează prea multe sau prea puține informații. Mai mult, limbajul este bolnav pentru că este supus la alterații. Violențele asupra limbii determină situația în care aceasta nu mai transmite idei. Nimic nu scapă privirii străpunzătoare a lui Yourcenar: fiecare text de admirație conține, pe lângă elogii, aspecte de remediat.

O boală și mai gravă este violența și maltratarea animalelor, agresarea naturii; prin gesturile crude împotriva mediului, oamenii se dezumanizează; pragmatică, Yourcenar propune remedii împotriva dezumanizării – acte non-violente, luarea la cunoștință a răului făcut mediului, redactarea Cartei drepturilor animalelor.

În partea a treia, « Une facette du panthéon de la littérature universelle », interogăm mijloacele utilizate de scriitori ca să depășească boala, spațiul bolnav în care trăiesc și cum reușesc, în consecință, să depășească limitele temporale și să participe, în acest fel, la eternitate.

În primul capitol, « Pour un humanisme qui passe par l'abîme », analizăm exercițiul traducerii practicat de Marguerite Yourcenar; ea traduce operele lui Virginia Woolf, ale lui Henry James, ale poetilor greci ai Antichității, piese *nôis* din teatrul japonez, poeme ale lui Hortense Flexner și *negro spirituals*. Pauză creativă, munca de traducere continuă exercițiul critic; în ambele situații avem de-a face cu o lectură atentă, cu alegeri făcute în momentul redactării textului și, mai mult, cele două procese angajează un dialog cu textul-sursă, text finalizat și care poate beneficia de o serie de interpretări și de traduceri. Traducerea o apropie de universalitate, dimensiune ce transpune în umanism; observăm că umanismul este redefinit de către eseistă și devine rețeaua stabilită între oameni, animale și natură întrucât toți participă la univers. De fapt, umanitatea este vizibilă și în relațiile interpersonale și, în social, în prietenie.

Al doilea capitol, « De l'humanisme à l'universalisme », studiază strategiile integrării și punerii în raport utilizate de Marguerite Yourcenar: Modelul rhizomatic este construit cu ajutorul studiului tematic și al analogiilor care structurează eseurile yourcenariene în ansamblu.

Al treilea capitol, « Sur la grandeur littéraire comme *exemplum* », exploatează limbajul poetic al discursului critic a lui Yourcenar, limbaj care conține o parte de indicibil, de non-spus, și care ajunge să articuleze un univers model, centrat pe înălțimea privirii asupra vieții și măreției sufletelor și gesturilor. Panteonul literar propus de eseistă promovează memoria

culturii, o rețea culturală dinamică care împiedică literatura să se sclerozeze și să dispară, așa cum s-a întâmplat cu Europa diagnosticată de eseistă în 1929, în « Diagnostic de l'Europe ».

La finalul acestei cercetări, sperăm că am reușit să demonstrăm coerența eseurilor critice yourcenariene, voința autoarei de a schița un alt ordin de realitate, un spațiu poros, fără frontiere, și care participă la o mai bună înțelegere a universului, și chiar reușește să amelioreze lumea.

Cuvinte-cheie: analogie, artă, călătorie, corp, critică, eseu, glorie, influență, lectură, panteon, poezie, rețea, scriitură, suflet, timp, traducere, umanism.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. CORPUS PRINCIPAL

OPERE DE MARGUERITE YOURCENAR

VOLUME :

Sous bénéfice d'inventaire, Paris, Éditions Gallimard, 1962.

Œuvres romanesques, Paris, Éditions Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 1982.

Le Temps, ce grand sculpteur, Paris, Éditions Gallimard, 1983.

En Pèlerin et en étranger, Paris, Éditions Gallimard, 1989.

Le Tour de la prison, Paris, Éditions Gallimard, 1991.

Essais et mémoires, Paris, Éditions Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 1991.

Sources II, Élyane DEZON-JONES (éd.), Paris, Éditions Gallimard, coll. « Cahiers de la NRF », 1999.

TRADUCERI :

În volum:

WOOLF, Virginia, *The Waves : Les Vagues*, traduction de Marguerite Yourcenar, Paris, Stock, 1937.

JAMES, Henry, *What Maisie knew : Ce que savait Maisie*, traduction de Marguerite Yourcenar, préface d'André Maurois, Paris, Laffont, 1947.

CAVAFY, Constantin, *Poèmes : Présentation critique de Constantin Cavafy (1863-1933), suivie d'une traduction intégrale de ses poèmes par M. Yourcenar et C. Dimaras*, Paris, Éditions Gallimard, 1958.

Fleuve profond, sombre rivière : les Negro-spirituals, commentaire et traduction par Marguerite Yourcenar, Paris, Éditions Gallimard, 1966.

Présentation critique d'Hortense Flexner suivie d'un choix de poèmes, éd. bilingue, Paris, Éditions Gallimard, 1969.

La Couronne et la Lyre. Présentation critique et traduction d'un choix de poètes grecs, Paris, Éditions Gallimard, 1979.

BALDWIN, James, *Le coin des 'Amens'*, Paris, Éditions Gallimard, coll. « Le Manteau d'Arlequin », 1983.

YUKIO, Mishima, *Cinq Nô modernes*, traduits par Marguerite Yourcenar en collaboration avec Jun Shiragi, préface de Marguerite Yourcenar, Paris, Éditions Gallimard, 1984 (1956).

Blues et Gospels, Album, textes traduits et présentés par Marguerite Yourcenar ; images réunies par Jerry Wilson, Paris, Éditions Gallimard, coll. « NRF », 1984.

CORRESPONDENȚĂ :

Lettres à ses amis et quelques autres, édition établie, présentée et annotée par Michèle SARDE et Joseph BRAMI avec la collaboration d'Élyane DEZON-JONES, Paris, Éditions Gallimard, 1995.

D'Hadrien à Zénon. Correspondance 1951-1956, texte établi et annoté par Colette Gaudin et Rémy POIGNAULT, avec la collaboration de Joseph BRAMI et Maurice DELCROIX, édition coordonnée par Élyane DEZON-JONES et Michèle SARDE, préface de Josyane SAVIGNEAU : « Il faut toujours lutter », Paris, Éditions Gallimard, 2004.

« *Une Volonté sans fléchissement* ». *Correspondance 1957-1960. D'Hadrien à Zénon, II*, texte établi, annoté et préfacé par Joseph BRAMI et Maurice DELCROIX, édition coordonnée par Colette GAUDIN et Rémy POIGNAULT avec la collaboration de Michèle SARDE, Paris, Éditions Gallimard, coll. « NRF », 2007.

YOURCENAR, Marguerite, BARON SUPERVIELLE, Silvia, *Une reconstitution passionnelle. Correspondance 1980-1987*, édition établie, annotée et commentée par Achmy HALLEY, avant-propos de Silvia BARON SUPERVIELLE, Paris, Éditions Gallimard, coll. « NRF », 2009.

« *Persévérer dans l'être* ». *Correspondance 1961-1963*, texte établi et annoté par Joseph BRAMI et Rémy POIGNAULT, avec la collaboration de Maurice DELCROIX, Colette

GAUDIN et Michèle SARDE, préface de Joseph BRAMI et Michèle SARDE, Paris, Éditions Gallimard, 2011.

En 1939, l'Amérique commence à Bordeaux, Lettres à Emmanuel Boudot-Lamotte (1938-1980) édition établie, présentée et annotée par Élyane DEZON-JONES et Michèle SARDE, Paris, Éditions Gallimard, coll. « NRF », 2016.

« *Le pendant des Mémoires d'Hadrien et leur entier contraire* », Correspondance 1964-1967, Bruno BLANCKEMAN et Rémy POIGNAULT (éds.), préface d'Élyane DEZON-JONES et Michèle SARDE, Paris, Éditions Gallimard, 2019.

TABLE DES MATIÈRES

INTRODUCTION.....	10
0.1. Les essais yourcenariens : entre critique d'auteur et laboratoire de son œuvre de fiction.....	14
0.2. Problématique et buts de la recherche	19
0.3. Questions de méthode	21
0.4. Choix du corpus et structure de la thèse	22

PREMIÈRE PARTIE

CRITIQUE ET DÉPAYSEMENT(S)

INTRODUCTION.....	31
I. ESQUISSE D'UNE HISTOIRE DE LA CRITIQUE LITTÉRAIRE	32
1. La critique d'après quelques grands dictionnaires contemporains.....	32
2. Théories objectives de la critique.....	36
3. Théories subjectives de la critique	43
II. LA CRITIQUE YOURCENARIENNE	48
1. La forme de la critique yourcenarienne. Les essais	48
2. Les traits de la critique yourcenarienne.....	66
2.1. La quête de la vérité	66
2.2. Une critique en dehors des courants de pensée	74
2.3. « La création des gammes »	78
2.4. S'informer de tout	84
2.5.« L'écrivain pris dans les rouages de la société»	88
2.6. Les vrais critiques – les créateurs ?.....	90

3. Critique et lecture.....	93
3.1. La bibliothèque : une patrie.....	96
3.2. Portrait du « lecteur réceptif ».....	104
4. Le mystère de l'écriture.....	117
4.1. Écriture : hasard, métier, mémoire.....	117
4.2. Le comment de l'écriture.....	122
4.3. L'écriture entre espérance et déception.....	125
UN LECTURE PLURIELLE DU MONDE.....	128
1. « Nomadismes du cœur et de l'esprit ».....	128
1.1. Les voyages et le conformisme brisé.....	130
1.2. Enjeux du voyage.....	134
1.3. Le discours sur les voyages.....	141
1.4. <i>Homo viator</i>	145
2. Spiritualité.....	151
2.1. Œcuménisme : dépaysement de l'âme.....	151
2.2. La poésie de la spiritualité.....	156
3. Héritages et innovations.....	162
3.1. La peinture.....	162
3.2. La musique.....	174
3.3. Le théâtre.....	177
CONCLUSION PARTIELLE.....	183

DEUXIÈME PARTIE

ESSAI(S) YOURCENARIEN(S) : ESPACE DE RÉFLEXION SUR SOI, SUR LA CULTURE UNIVERSELLE ET SUR LES PROBLÈMES DE LA SOCIÉTÉ

INTRODUCTION.....	185
I. ÉCRIVAINS-MIROIR.....	186
1. Perspectives sur les essais critiques de Marguerite Yourcenar.....	187
1.1. L'écriture yourcenarienne et le regard	187
1.2. Points de fuite des essais	199
2. Légataires de tout l'univers. Influences	207
2.1. « Renouveau » vs « nouveauté ».....	208
2.2. « L'influence commune ».....	221
2.3. L'influence sociale	224
3. Temps, durée, éternité	227
3.1. Les formes du temps	229
3.2. Le temps – outil de l'écriture critique	231
3.3. Métamorphoses du temps.....	239
II. DU CORPUS AU CORPS	246
1. Manières de connaître l'œuvre d'un écrivain.....	246
2. La présence du corps dans les essais.....	251
2.1. Famille, éducation, métier	251
2.2. Rencontres physiques avec des écrivains	259
2.3. Connaissance par le biais du corps.....	264
3. Écriture et maladie.....	268
4. Corps et sens	274
4.1. Les sens et la critique	275
4.2. Les arts modernes et les sens.....	284
III. « PROTÉGEONS CEUX QUI NE PEUVENT PAS BOUGER ».	
DES REMANIEMENTS DES TEXTES À L'ÉCO CRITIQUE	290
1. « Toujours rectifier, si on a dit, ou écrit, la moindre chose erronée »	290
1.1. Les maladies du langage.....	291

1.2. Les maladies de la lecture	296
2. Animaux et violence	299
3. De la violence à la déshumanisation	307
CONCLUSION PARTIELLE.....	315

TROISIÈME PARTIE

DE L'HUMANISME À UNE FACETTE DU PANTHÉON DE LA LITTÉRATURE UNIVERSELLE

INTRODUCTION.....	318
I. POUR UN « HUMANISME QUI PASSE PAR L'ABÎME ».....	319
1. Traduire : espace de l'entre-deux	319
2. L'essai comme écriture rhizomatique	334
3. Humanisme sans centre	338
4. La « mystique de l'amitié ».....	348
II. DE L'HUMANISME À L'UNIVERSALISME.....	355
1. « Une pensée qui intègre »	355
2. Le principe des « vases communicants ».....	362
3. « Réalité centrale »	364
4. « Analogismes »	377
4.1. Comparaisons à petite échelle	383
4.2. Comparaisons à grande échelle	391
5. Des écrivains « au-dessus de la mêlée ».....	394
III. SUR LA GRANDEUR LITTÉRAIRE COMME <i>EXEMPLUM</i>	398
1. Le langage, la poésie et le réel	398

2. La force du langage.....	405
3. Mythologie des écrivains.....	409
4. Gloire et prix.....	418
5. Le génie des écrivains.....	429
6. Le panthéon de la littérature universelle	433
CONCLUSION PARTIELLE.....	438
CONCLUSION GÉNÉRALE	440
BIBLIOGRAPHIE.....	447
INDEX DES NOTIONS.....	478
INDEX DES AUTEURS CITÉS.....	483